

Država NSK kao umijeće kolektivne emancipacije

Nina Gojić

Uvod: počeci Države

Prošle, 2012. godine navršilo se dvadeset godina od osnivanja Države u vremenu NSK, što taj projekt čini najdugovječnijom umjetničkom inicijativom znamenitog slovenskog kolektiva *Neue Slowenische Kunst*, osnovanog 1984. kada su se okupile tri već aktivne umjetničke grupe: muzička skupina Laibach, grupa vizualnih umjetnika Irwin i kazališna skupina Gledališče sester Scipion Nasice. Ovaj rad će se baviti samo Državom NSK kao projektom koji je nadišao kontekst svog nastanka i danas nastavlja egzistirati emancipirano od svojih osnivača.

Začetak ideje Države NSK moguće je locirati u samom početku aktivnosti kolektiva NSK, sudeći prema retrospektivnom objašnjenju samih autora: „Cilj je udruženja bio konstituirati metanacionalne paradigmatičke države, u kojoj je Laibach predstavljao ideološki, kazalište religiozni, a Irwin kulturni i povijesni impuls. Element koji su dijelile sve tri grupe bio je znanstveni faktor, tendencija formativnoj, ne samo intelektualnoj i verbalnoj, nego i psihološkoj analizi koncepta na temelju kojih su se države konstituirale ili raspadale kroz povijest“¹. Ipak, tek je 1992. prvi puta proglašena Država NSK u vremenu, kao potpuno razvijeni umjetnički projekt. Otpočetak označena kao utopijska, Država NSK ne obuhvaća niti jedan prostorni teritorij nego se ostvaruje jedino u vremenu. Zagovarajući princip radikalne otvorenosti, svim zainteresiranima omogućeno je stjecanje državljanstva samim podnošenjem prijave za putovnice, simbolične artefakte bez pravne valjanosti koji se ne mogu koristiti za putovanje. Putovnice je danas moguće nabaviti na manifestacijama povezanim s djelovanjem kolektiva NSK, a donedavna su se izdavale i u privremenim konzulatima i ambasadama. Te ambasade bile su konstruirane kao hibridni prostori koji destabiliziraju fiksnu razdvojenost javne i privatne domene, tako što su privremeno bile smještene u npr. privatne stanove (Moskva), kuhinje (Umag) ili hotelske sobe (Firenca). Na taj način, jedna od strategija ambasada Države NSK jest urezivanje smetnji u diskurs diplomacije čime prokazuju apsurdne birokracije koji se pojavljuju pri postupcima legalnog priznavanja državljanstva. Takav mehanizam nastavlja se na praksu nadidentifikacije koju su NSK osamdesetih godina uveli u svoj estetski program imitirajući i poistovjećujući se s elementima

¹ Čufer, Eda i Irwin (1994): “Concepts and Relations”. U: *Geography of Time*. Umag: Galerija Dante Marino Cettina, str. 47.

režima koji su kritizirali, umjesto da to čine s ironijske distance. Nadidentifikaciju kao teorijski pojam prvi je uveo Slavoj Žižek objašnjavajući kako „da bi ispravno funkcionirao, diskurs moći mora biti rascijepljen iznutra, mora performativno ‚varati‘, da bi porekao vlastitu performativnu gestu koja ga utemeljuje.“² Stoga se postavlja pitanje je li i u slučaju Države NSK posrijedi takvo „performativno varanje“ kojemu Žižek pripisuje toliki subverzivni potencijal.

Postnacionalno i nenacionalno

Slovenski filozof Aleš Erjavec tvrdi da je cjelokupna aktivnost kolektiva NSK oslabila u ranim devedesetima, za što on smatra da je u skladu s njihovim određenjem pokreta kao avangardnog.³ Međutim, na tragu te tvrdnje on uzrok smanjenja „poetskog potencijala“ Države NSK pripisuje pojavi Slovenije kao samostalne države⁴, što se ne doima sasvim uvjerljivim. Naime, Država NSK uspostavila je kontinuitet u odnosu na umjetnička postignuća NSK-a iz osamdesetih stvarajući nov, kreativni pogon iz svoje vlastite, ponešto reartikulirane unutrašnje logike, nadograđujući se na ostavštinu umjetničkih postupaka iz kojih je izrasla. Osim toga, Država NSK od svojeg je osnutka imala cilj utjecati na šire područje od onoga unutar granica novoosnovane države-nacije Slovenije. Njihovim riječima:

„Teritorijalne granice države NSK ni u kojem slučaju ne mogu biti izjednačene s teritorijalnim granicama stvarne države iz koje je NSK potekao. Granice države NSK zacrtane su uzduž koordinata njenog simboličkog i fizičkog tijela, koje je u vrijeme svoje aktivnosti usvojilo objektivne vrijednosti i objektivan status“⁵.

Uspostava Države NSK pojavila se u povijesnom trenutku koji je iz temelja izmijenio političke i društvene uvjete u čitavoj istočnoj Europi. S obzirom na specifični postjugoslavenski kontekst, u kojem je kolaps socijalističkog režima rezultirao pojavom ekstremnih nacionalizama, analiza uspostave Države NSK može ići u smjeru tumačenja njene pojave kao reakcije na te događaje, ali bez obzira koliko je njeno ustrajanje na transnacionalnosti sukladno tome, ne treba zaboraviti da je transnacionalan, odnosno preciznije, postnacionalan zahtjev prisutan od samih početaka djelatnosti kolektiva NSK. Stoga se uspostava Države oslanja na kontekst iz kojega je proizašla, ali ga istovremeno i nadilazi, time oplemenjujući čitavi projekt dodatnom interpretativnom dimenzijom.

Naime, u svom djelu *We, the People of Europe?* filozof Étienne Balibar raspravlja o

² Žižek, citiran u Erjavec, Aleš (2003): „Neue Slowenische Kunst – New Slovenian Art: Slovenia, Yugoslavia, Self-Management, and the 1980s“. U: Aleš Erjavec (ur.): *Postmodernism and the Postsocialist Condition: Political Art under Late Socialism*. Berkeley: University of California Press, str. 148.

³ Ibid., str. 169.

⁴ Ibid., str. 170.

⁵ Čufer, Irwin, str. 48.

„mogućnosti ili nemogućnosti europskog ujedinjenja“⁶ te zaključuje da su ratovi na Balkanu devedesetih doprinijeli prevladavanju elemenata nemogućnosti, pitajući se pod kojim uvjetima bi ujedinjenje ponovno moglo postati mogućim.⁷ Prema njegovom mišljenju, to pitanje je također odgovornost Europske zajednice koja nije adekvatno reagirala u slučaju kosovskih izbjeglica kada je njihove identifikacijske dokumente uništila srpska vojska, zato što se ideja europskog državljanstva nije bila prilagodila ovom izvanrednom slučaju niti je izbjeglicama pristup Uniji bio olakšan.⁸ Sociologinja Saskia Sassen reći će: „proširenjem formalnog inkluzivnog aspekta državljanstva, država-nacija pridonijela je stvaranju nekih od uvjeta koji će konačno pospještiti ključne aspekte postnacionalnog državljanstva“.⁹ Kao gotovo izravan odgovor na ove tendencije u sociološkim teorijama migracija, NSK je utemeljio virtualnu državu uspostavljajući radikalnu otvorenost i dostupnost kao njene glavne pokretačke sile. Prema tome, Država NSK može se iščitati kao kritički stav prema nepropusnosti državnih granica Europe, a taj argument stoji i sada sa svim „nerazriješenim političkim problemima“ koje Balibar pripisuje današnjoj Europi.¹⁰ Balibar također implicira i da se „nosimo s istovremenom krizom ‚nacionalnog‘ i ‚postnacionalnog‘, koje je predstavljeno kao nešto što ga nadilazi. [...] Stoga su u europskoj politici, a posebno u konstituciji ‚europskog državljanstva‘, arhaičnost i modernitet nerazdvojivo pomiješani: spajanje identitetske samosvijesti i praksi isključivanja i diskriminacije izrasta iz ustrajnosti i ogorčenosti nacionalnih naslijeđa [...] i iz pokušaja da se prenesu oznake suvereniteta, pripadnosti i vjerovanja u zajedničke ‚vrijednosti‘ na europsku razinu.“¹¹

Problem koji se s ovime javlja jest taj da Balibar govori o postnacionalnosti samo u odnosu na potencijal europskog identiteta da nadiđe nacionalno. Međutim, ta je relacija sama po sebi nedostatna, budući da zamjena nacionalnog identiteta europskim i dalje počiva na pretpostavci da se legitimnost pripadnosti nekoj zajednici ostvaruje pukom činjenicom potjecanja s određenog teritorija. Naravno, Balibar uključuje i raspravu o isključivosti države-nacije i upućuje na sve nedostatke shvaćanja ideje Europe kao označitelja koji rješava problem postnacionalnosti, ali u projektu države NSK razotkriva se nešto više, iako to NSK direktno ne zazivaju. Naime, ako ni postnacionalnost nije bila rješenje, možda bi se nenacionalnost mogla smatrati mogućnošću, što je i implicirano u pravu na izbor pri pridruživanju državi NSK: „Sloboda izbora proizvodi traumu; izostanak slobode izbora

⁶ Balibar, Étienne (2004): *We, the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton: Princeton University Press, str. 3.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid., str. 4.

⁹ Sassen, Saskia (2006): *“The Repositioning of Citizenship and Alienage: Emergent Subjects and Spaces for Politics.”* U: Kate E. Tunstall (ur.): *Displacement, Asylum, Migration*. Oxford: Oxford University Press, str. 186.

¹⁰ Balibar, str. 2.

¹¹ Ibid., str. 65.

proizvodi traumu. Država NSK priznaje pravo da se ne bira.“¹²

Delegiranje na kolektiv

Kao što kulturni teoretičar Alexei Monroe opaža, lokacije NSK ambasada rekapituliraju odsutnost Države iz bilo kojeg fiksiranog prostora, te njezinu proizvodnju rematerijalizaciju i dematerijalizaciju.¹³ Kao što tvorci države kažu: „NSK država u vremenu apstraktni je organizam, suprematističko tijelo, postavljeno u realnom društvenom i političkom prostoru kao skulptura koja u sebi uključuje konkretnu tjelesnu toplinu, duh i rad njenih članova. NSK ne daje status države teritoriju već umu čije su granice u stanju neprestanog toka, u skladu s pokretima i promjenama njegova simboličkog i fizičkog kolektivnog tijela.“¹⁴ Ovo je ključno za shvaćanje Države NSK kao kolektivne izvedbe koja se uspostavlja međuigrom njenih tvoraca i stalno rastućeg entiteta novih državljana. Budući da postoji samo u vremenu, jedina otjelovljena pojava Države smještena je u korporealnost njenih državljana i njihovo je kolektivno djelovanje ono koje proizvodi i artikulira polje odnosa koje Država perpetuira. Zato se i kategorija povijesti države multiplicira individualnim iskustvima članova čime se odupire potrebi da joj se nametne službena povijest i linearan razvoj narativa koji se ne mogu preispitivati. Zbog toga u slučaju Države i vremenski slijed postaje podložan reorganizaciji ovisno o nadolazećim narativima. Oba ova svojstva Države NSK, dakle kolektivna izvedbenost i nelinearna struktura vremena, definiraju je kao kontingentnu te uvijek u neizvjesnom procesu regeneracije, što je posebno zanimljivo u specifičnom postjugoslavenskom kontekstu u kojem u posljednjih dvadeset godina dolazi do obrata u odnosu prema dotad normativnim praksama.

Više nego u brojnim zemljama bivšeg Istočnog bloka, tijekom ratnih godina u bivšoj Jugoslaviji u velikoj se mjeri dogodilo ne samo brisanje pamćenja na neku drugu vrstu supostojanja na istom teritoriju, nego osuda svih praksi koje su se smatrale društveno konstitutivnima. Pa ipak, uslijed sve veće muzealizacije materijalnih ostataka jugoslavenskog komunizma u vidu neproblemskih izložbi gdje se, primjerice, izlažu artefakti što su pripadali jugoslavenskoj dokolici ili u vidu unajmljivanja Titovih automobila za vožnju Brijunima, postaje evidentno kako su upravo nematerijalni ostaci ti koji posjeduju veće subverzivne energije, zauzimajući latentnu poziciju u kolektivnom pamćenju. Jedan takav nematerijalni ostatak je koncept kolektivnosti kao takav, koncept kojemu je značajno promijenjena konotacija u današnjem razdoblju neoliberalizma, budući da je izgubio svoju poziciju institucionalne norme u strukturiranju društvenih relacija iz vremena socijalizma. Prema

¹² “First Nsk Citizens’ Congress”. Online dostupno na <http://www.laibach.nsk.si/>, posljednji pristup 25.04.2011.

¹³ Monroe, Alexei (2005): *Interrogation Machine: Laibach and NSK*. Cambridge: MIT Press, str. 251.

¹⁴ Čufer, Eda i Irwin (1993): “NSK State in Time”. U: Padiglione NSK-Irwin. Ljubljana: Moderna galerija.

tome, kolektivnost kao operativni modus u suvremenom političkom djelovanju priskrbuje si politički potencijal jer se suprotstavlja vladavini individualizma i privatnog vlasništva po samim svojim sredstvima otjelovljenja, no ona ne može biti dostatna ukoliko ju se samo nekritički regenerira iz iskustva jugoslavenskog samoupravljanja, što je vjerojatno najopipljivije iskustvo kolektivnosti na našim prostorima. Žižek komentira stanoviti paradoks s jugoslavenskim samoupravljanjem: “Službena ideologija čitavo je vrijeme poticala ljude da aktivno sudjeluju u samoupravljanju, da savladaju uvjete svog života izvan otuđene Partije i državnih struktura. [...] Međutim, upravo takav događaj, istinski samoupravljačka artikulacija i organizacija interesa naroda, bilo je ono čega se režim najviše bojao.”¹⁵

Dakle, ako se složimo sa Žižekom da bi “za režim najveća katastrofa bila da se njegova vlastita ideologija shvati ozbiljno, te realizira od svojih subjekata”¹⁶, okvir projekta Države NSK ukazuje na važan aksiom: da se horizontalno utemeljeni, samoupravni kolektivi još jednom mogu razmotriti kao najizgledniji izvršitelji rekodificiranja institucije umjetnosti, pa onda i političkog djelovanja. Upravo kao što je socijalistički kolektiv bio posljedica ideje samoupravljanja, dakle inkarnacija nečega što je već bilo utemeljeno kao intrinzični sadržaj kolektivne svijesti, uloga postsocijalističkog kolektiva sada je proizvodnja kontra-znanja o praksama koje su potisnute na margine uslijed smjene ideologija. Isto tako, oni realiziraju polje za imaginiranje novih formi kolektivnosti pa takvi kolektivi figuriraju kao skice za nadolazeće tipove zajedničkog bivanja u društvu. Međutim, slučaj Države NSK u jednoj mjeri predstavlja rijedak eksces u odnosu na sveukupni tretman nominalno socijalističkih praksi tijekom posljednjih dvadeset godina. Naime, u suprotnosti s napuštanjem i demonizacijom svih praksi kojima se tragovi pronalaze u jugoslavenskom socijalizmu, tip kolektivne izvedbe na koju od 1992. godine poziva Država NSK uspostavlja svojevrsni kontinuitet očuvanjem mnoštva kao najpoželjnijeg nositelja političke subjektivnosti. Osim toga, kao tvorevina kolektiva koji priziva novu vrstu nasumičnog kolektiva, Država NSK udvaja vlastitu performativnu kritiku implementacijom načela nehijerarhičnosti u vlastita sredstva djelovanja. Ipak, s obzirom na ovisnost projekta Države NSK o kolektivu svojih članova i njegovu realizaciju u obliku povremenih erupcija u realno, nameće se pitanje tko snosi odgovornost za prodore utopijskog sadržaja u područje stvarnih učinaka u sociopolitičkoj sferi, što će postati jasnije na temelju nekoliko primjera.

Fizičke konkretizacije Države NSK

Nestalne fizičke realnosti u nekoliko su se navrata manifestirale proglašavanjem privremenih teritorija Države NSK pri čemu bi se i putovnice izdavale svim zainteresiranima što je u

¹⁵ Žižek, Slavoj (2001): *Did Somebody Say Totalitarianism?* London: Verso, str. 91.

¹⁶ *Ibid.*, str. 92.

nekoliko prilika proizvelo intrigantan dijalektički odnos spram pripadajućih sociopolitičkih konteksta. Na primjer, NSK Država Sarajevo uspostavljena je u studenom 1995. godine u sarajevskom Narodnom pozorištu, samo mjesec dana prije završetka rata. Laibach je popratio proglašenje Države koncertom na kojem su izveli cijeli svoj album *NATO*, koji je posvećen ratnim zbivanjima u Bosni i Hercegovini. Oko pet tisuća ljudi odazvalo se na događaj, čineći ga „najposjećenijim kulturnim događajem u Sarajevu od početka rata.“¹⁷ Glasine su kružile da je nakon događaja nekoliko novih državljana Države NSK uspjelo napustiti okupirani grad koristeći se novostečenim putovnicama. Iako se odabir teritorija može činiti kontradiktornim, ako uzmemo u obzir tenzije tog konteksta, pojačanog nacionalnim predznakom kazališta i postnacionalnim određenjem Države NSK, ono što se dogodilo jest da je upravo kroz ovaj nesklad NSK ponudio novu vrstu političkog vokabulara na vrlo spornom mjestu i to na vrlo uspješan način. Slično tomu, pružanje političkoga vokabulara drukčijeg od dominantnog dogodilo se i u Glasgowu 1997. godine, makar s mnogo manje subverzivnim učincima nego u Sarajevu. Za vrijeme opsežnijeg događanja NSK-a, izdavane su putovnice i kroz interakciju s posjetiteljima i usputnim prolaznicima članovi NSK-a pokušali su strukturirati nov način razmišljanja o naciji, izvan binarne opreke britanske hegemonije i škotske težnje za neovisnošću i samopotvrđivanjem, što je pomoglo ocrtati novo sučelje za buduće interakcije između društvenog konteksta i njegovih subjekata.¹⁸

Ono što se javlja u ovim specifičnim slučajevima primjer je zamagljivanja prepoznatljivosti granica polja umjetnosti, a takav obrat se podudara s pojavom postfordističkog rada što marksistički filozof Paolo Virno detektira u trenutku kada je suvremeni rad “poprimio mnoge odlike koje su nekoć karakterizirale iskustvo politike”.¹⁹ Njegova daljnja eksplicacija suvremenog rada podudara se s dosad iznesenom elaboracijom suvremenih oblika kolektivnosti. Virno govori: “Smatram da se u suvremenom radu može pronaći 'izlaganje pogledu drugih', odnos spram drugih, započinjanje nepoznatih procesa, temeljna bliskost s kontingencijom, nepredvidljivost i mogućnost”.²⁰ Prepoznavanje ovakvog presjecišta omogućuje mu povezivanje političke aktivnosti i virtuoznosti, kategorije prvenstveno dodijeljene izvedbenim umjetnostima, a kojoj pripisuje dva važna svojstva:

„Na prvom mjestu, njihova je djelatnost ona koja nadilazi vlastito ispunjenje (iliti vlastiti cilj) u samoj sebi, bez da se opredmeti u nekom trajnom djelu, bez da se uloži u 'dovršeni proizvod' ili u neki objekt koji nadživljuje izvedbu. S druge strane, to je djelatnost koja traži prisutnost drugih, koja postoji samo u prisutnosti

¹⁷ “NSK Država Sarajevo” Online dostupno na: <http://www.laibach.nsk.si/>, posljednji pristup 2.5.2011.

¹⁸ Monroe, Alexei: “Irwin/NSK in Glasgow”. Online dostupno na: <http://www.laibach.nsk.si/>, posljednji pristup 30.04.2011.

¹⁹ Virno, Paolo (2004): Gramatika mnoštva: prilog analizi suvremenih formi života. Zagreb: Jesenski i Turk, str. 43.

²⁰ Ibid.

publike.”²¹

Ova dva svojstva Virno primjenjuje na tvrdnju da je politička aktivnost uvijek virtuozna, zbog toga što dijeli “kontingenciju, nepostojanje dovršenog proizvoda, neposredan i neprenosiv odnos spram drugih”.²² Iz ovoga slijedi još jedna važna karakteristika Države NSK, a ta je da je njen umjetnički sadržaj sveden na minimum, te da se njen potencijal u najznačajnijoj mjeri ostvaruje upravo na svojoj operativnoj razini. Primjerice, mnogi postupci imitacije kojima pribjegava kolektiv NSK zasigurno pripadaju imaginariju Države NSK, no više od toga, Država je sama po sebi najviši oblik imitacije. Međutim, ono što se čini da nedostaje ključna je komponenta nadidentifikacije – višak vrijednosti koji implicira suprotno značenje od onoga što se reprezentira. Žižek piše: „U današnje doba pojam utopije doživio je potpuni preokret – utopijska energija više nije usmjerena prema društvu bez države, nego prema državi bez nacije, državi koja se ne bi zasnivala na etničkoj zajednici i njenom teritoriju, pa tako istodobno i prema državi bez teritorija, prema sasvim umjetnom ustroju načela i autoriteta koja će presjeći pupčanu vrpcu etničkog podrijetla, lokalne pripadnosti i ukorijenjenosti.”²³

Stoga, postnacionalna utopijska projekcija Države NSK djeluje tako da imitira institucionalne manifestacije današnjih država, ali istovremeno gura sam označitelj države do njegovih granica. Činjenica da je slovenska Vlada morala staviti upozorenje na svoju *web*-stranicu da NSK putovnice nemaju pravnu vrijednost jedan je od dokaza kako Država NSK uspijeva hakirati diskurs „normalnih“ država. Osim toga, cilj je Države NSK modificirati semantički naboj onoga što država-nacija danas znači nudeći samu sebe kao uvijek alternativnu mogućnost koja još nije isprobana. Baš kao što je Agamben rekao da status izbjeglice baca u krizu izvornu fikcionalnost suvereniteta i ima sposobnost pokolebati „staro trojstvo države, nacije i teritorija“²⁴, slično se može reći i za Državu NSK koja demontira to trojstvo na način da potpuno odbacuje naciju i teritorij, te učinkovito rekodificira ideju države. Agambenovo uvjerenje da, zbog svoje marginalne pozicije, izbjeglice predstavljaju prijetnju temeljima države-nacije,²⁵ jedna je od temeljnih premisa Države NSK. Njegovim riječima: „Industrijske države se danas suočavaju s trajno nastanjenom masom negrađana koji ne mogu ili ne žele steći državljanstvo ili se vratiti u domovinu. Ti negrađani često imaju državljanstvo zemlje porijekla, ali su – budući da su odlučili ne koristiti zaštitu svoje države – kao i izbjeglice, „*de facto* bez državljanstva“.²⁶

²¹ Ibid. str. 46.

²² Ibid. str. 47.

²³ Žižek, Slavoj (1993): “Es gibt keinen Staat in Europa”. U: Padiglione NSK-Irwin. Ljubljana: Moderna galerija, n. pag.

²⁴ Agamben, Giorgio (1995): “We Refugees”. U: Symposium 49 (2), str. 115.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid., str. 117.

Dok s jedne strane Agamben preferira nastanjivanje marginalne, čak ekstrateritorijalne pozicije u odnosu na državu-naciju, a Država NSK hakira sami označitelj države, oboje tvrde da je koncept nacije u dubokoj krizi i da bi trebao biti zamijenjen drugim kriterijima formiranja zajednice. Slično kao što Virno predlaže zamjenu ideje naroda mnoštvom, Agamben predlaže zamjenu nacije mnogo starijim konceptom ljudi, ali i delegira status izbjeglica na sve stanovnike Europe, koja više neće biti „Europa nacija“, nego se kreće prema ateritorijalnom i vanteritorijalnom prostoru.²⁷ Prema tome, Agambenovo rezoniranje presijeca se s onim NSK-a: bilo da je pojam države ukinut ili transformiran do razine da počiva na potpuno drukčijim temeljima od današnjih, to gubi važnost, tako dugo dok je, kako Agamben kaže, „političko preživljavanje danas zamislivo“.²⁸

Zaključak

S obzirom na posljednju usporedbu, važno je ponoviti da je kolektiv „državljana“ Države NSK taj koji reproducira uvjete njenog daljnjeg razvoja i uspostavlja kontinuitet afektivnog utjecaja na svoju okolinu. Zbog svog položaja između umjetničkog projekta i društvenog događaja proizlazi da Država NSK, delegirajući vlastito djelovanje onima koji žele biti njenim državljanima, reafirmira vrijednost kolektiva kao politički djelotvornog, što je jedan od temeljnih stavova koje NSK njeguje od svog osnutka. Oni kažu: „Hoće li ostati u svom potencijalnom obliku ili se konkretno manifestirati ovisi o djelima i vjerovanjima onih koji žele biti njeni državljani“.²⁹ To je izravan poziv na redistribuciju odnosa moći na mikrorazini, što pretpostavlja da stvaranje novih obrazaca komunikacije vodi do mogućnosti transformacije estetskih odnosa današnjice. Prema tome, projekt Države NSK dvostruko je operativan, jer sadrži kritičku jednako kao i transformativnu funkciju: dok umjetnička konstrukcija Države više pripada domeni kritike, upravo u onim slučajevima konkretiziranih stvarnosti i dopuštanju da postanu više od estetiziranih ideja i činova u području umjetnosti vidim razvojni potencijal projekta, bez obzira na mane i poteškoće koje se javljaju na tom putu. Možda je jedan od nužnih sljedećih koraka pronaći metode rješavanja tih poteškoća uz stalno domišljanje novih poetika otvorenosti i izbora koje su toliko inherentne tom projektu, kako bi se takve konkretizacije sve učestalije pojavljivale u iskustvu svakodnevnog života.

²⁷ Ibid., str. 118.

²⁸ Ibid.

²⁹ “First Nsk Citizens’ Congress”. n. pag.

Bibliografija

- Agamben, Giorgio (1995): "We Refugees". U: Symposium. 49 (2), str. 114–119.
- Balibar, Étienne (2004): We, the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship. Princeton: Princeton University Press.
- Čufer, Eda i Irwin (1994): "Concepts and Relations." U: Geography of Time. Umag: Galerija Dante Marino Cettina, str. 47–49.
- Čufer, Eda i Irwin (1993): "NSK State in Time." U: Padiglione NSK-Irwin. Ljubljana: Moderna galerija.
- Erjavec, Aleš (2003): "Neue Slowenische Kunst – New Slovenian Art: Slovenia, Yugoslavia, Self-Management, and the 1980s." U: Aleš Erjavec (ur.): Postmodernism and the Postsocialist Condition: Political Art under Late Socialism. Berkeley: University of California Press, str. 135–174.
- "First Nsk Citizens' Congress", Online dostupno na: <http://www.laibach.nsk.si>, posljednji pristup 25.04.2011.
- Monroe, Alexei (2005): Interrogation Machine: Laibach and NSK. Cambridge: MIT Press.
- Monroe, Alexei: Irwin/NSK in Glasgow. Online dostupno na: <http://www.laibach.nsk.si>, posljednji pristup 30.04.2011.
- "NSK Država Sarajevo" Online dostupno na: <http://www.laibach.nsk.si>, posljednji pristup 02.05.2011.
- Sassen, Saskia (2006): "The Repositioning of Citizenship and Alienage: Emergent Subjects and Spaces for Politics." U: Kate E. Tunstall (ur.): Displacement, Asylum, Migration. Oxford: Oxford University Press, str. 176–203.
- Virno, Paolo (2004): Gramatika mnoštva: prilog analizi suvremenih formi života. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Žižek, Slavoj (2001): Did Somebody Say Totalitarianism? London: Verso.
- Žižek, Slavoj (1993): "Es gibt keinen Staat in Europa." U: Padiglione NSK-Irwin. Ljubljana: Moderna galerija.